Ministerstwo Sprawiedliwości

PORADNIK PRAWNY: ZACHOWEK

HONESTE VIVERE
FUNDACJA

Ul. Amałowicza - Tatara 7
04-474 Warszawa.

+48 22 379 75 40

fundacjahonestevivere

www.honestevivere.org

kontakt@honestevivere.org

WSTĘP

Zachowek reprezentuje jedną z fundamentalnych instytucji polskiego prawa spadkowego, której celem jest zabezpieczenie najbliższych krewnych spadkodawcy przed całkowitym wykluczeniem z dziedziczenia.
W polskim porządku prawnym zachowek jest uregulowany głównie w Kodeksie cywilnym (dalej: KC), zwłaszcza w Tytule IV Księgi Czwartej. Niniejszy artykuł omówi fundamenty prawne zachowku, warunki jego nabycia, procedurę i tok postępowania sądowego, okresy przedawnienia roszczeń oraz opcje ugodowego rozstrzygnięcia konfliktu.

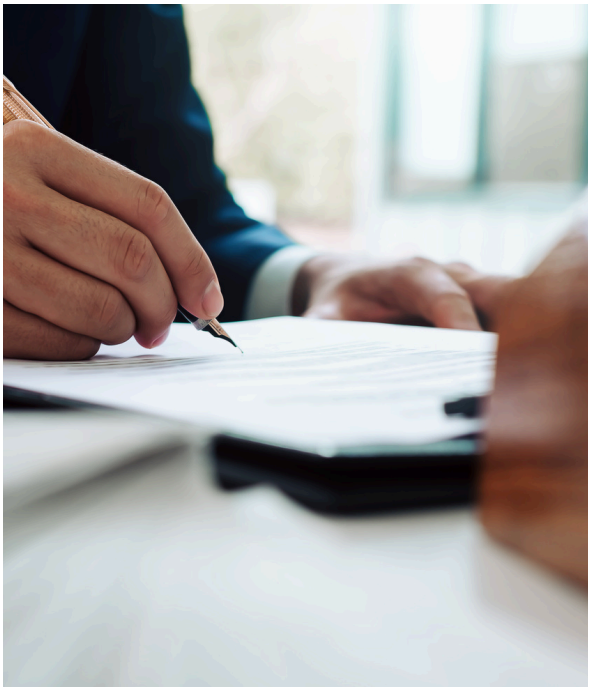

1 FUNDAMENTY PRAWNE ZACHOWKU

Podstawą normatywną instytucji zachowku jest Kodeks cywilny z dnia 23 kwietnia 1964 r. (Dz.U. 1964 nr 16 poz. 93, z późn. zm.). Normy odnoszące się do zachowku zawarte są w art. 991–1011 KC. Zgodnie z art. 991 § 1 KC, dzieciom, współmałżonkowi oraz rodzicom spadkodawcy, którzy byliby wezwani do spadku na mocy ustawy, przysługuje, jeżeli uprawniony jest permanentnie niezdolny do wykonywania pracy albo jeżeli uprawniony jest nieletni, dwie trzecie wartości części spadkowej, która by mu przypadła przy dziedziczeniu ustawowym, w pozostałych sytuacjach – połowa wartości tej części (zachowek).

Art. 991 § 2 KC określa, że jeżeli uprawniony nie uzyskał należnego mu zachowku ani w formie dokonanej przez spadkodawcę darowizny, ani w formie powołania do spadku, ani w formie zapisu to przysługuje mu wobec spadkobiercy roszczenie o uiszczenie kwoty pieniężnej niezbędnej do pokrycia zachowku lub jego dopełnienia.

Ponadto, przy kalkulacji zachowku dodaje się darowizny i zapisy windykacyjne uczynione przez spadkodawcę (art. 992–1001 KC). Na przykład, art. 993 KC wskazuje, że przy kalkulacji zachowku nie uwzględnia się darowizn drobnych, zwyczajowo akceptowanych w danych relacjach, ani tych dokonanych przed więcej niż 10 laty, licząc wstecz od chwili otwarcia spadku, darowizn na rzecz podmiotów niebędących spadkobiercami lub uprawnionymi do zachowku.

2 WARUNKI NABYCIA ZACHOWSKU

2.1. Uprawnienia podmiotowe

Po pierwsze, uprawnionym do zachowku może być jedynie osoba zaliczana do grona najbliższych krewnych spadkodawcy, tj.:
- Zstępni (dzieci, wnuki itp.),
- Współmałżonek,
- Rodzice spadkodawcy,
pod warunkiem, że byliby oni wezwani do spadku na podstawie ustawy w braku testamentu (art. 991 § 1 KC). Zachowek nie przysługuje rodzeństwu, dziadkom czy innym dalszym krewnym, chyba że w danej konfiguracji dziedziczyliby oni ustawowo.

2.2. Wykluczenie z udziału spadkowego

Drugi warunek to wykluczenie lub niedostateczne uwzględnienie uprawnionego w spadku. Zachowek należy się, gdy wartość otrzymanej przez uprawnionego części (w drodze spadkobrania, donacji lub legatu) jest mniejsza niż należny zachowek. Oblicza się go jako frakcję części spadkowej: 1/2 dla osób dorosłych zdolnych do pracy, 2/3 dla nieletnich lub permanentnie niezdolnych do pracy.

Przykład: Jeżeli spadkodawca posiadał dwoje dzieci i przekazał cały spadek jednemu z nich w testamencie, drugie dziecko może żądać zachowku w wysokości 1/2 części, jaka przypadałaby mu przy dziedziczeniu ustawowym (tj. 1/4 masy spadkowej, jeśli zachowek to 1/2 z 1/2).

2.3. Brak wydziedziczenia

Trzeci warunek to brak wydziedziczenia. Spadkodawca może wydziedziczyć uprawnionego w testamencie, ale wyłącznie z istotnych przyczyn (art. 1008 KC), np. uporczywe niewypełnianie zobowiązań rodzinnych.
Wydziedziczenie musi być explicite wskazana w testamencie.
W razie kontrowersji, sąd weryfikuje zasadność wydziedziczenia.

3 PROCEDURA POSTEPOWANIA

Roszczenie o zachowek jest żądaniem cywilnoprawnym, dochodzonym w trybie procesowym Kodeksu postępowania cywilnego (dalej: KPC) z dnia 17 listopada 1964 r. (Dz.U. 1964 nr 43 poz. 296, z późn. zm.). Powództwo o zachowek wnosi się wyłącznie przed sąd ostatniego miejsca stałego zamieszkania spadkodawcy w Rzeczypospolitej Polskiej (art. 39 KPC). Jeśli wartość przedmiotu sporu nie przekracza 100.000 zł, kompetentny jest sąd rejonowy; powyżej tej sumy – sąd okręgowy (art. 17 pkt 4 KPC).

Postępowanie inicjuje się poprzez złożenie pozwu o uiszczenie zachowku. Pozew musi obejmować: oznaczenie sądu, stron, żądanie (suma zachowku), uzasadnienie (wyliczenie substratu spadku, doliczenie darowizn), dowody (akt zgonu, testament, akty darowizny) oraz opłatę sądową (5% wartości sporu, art. 13 ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych).

4 PRZEBIEG POSTĘPOWANIA

4.1. Etap przygotowawczy

Uprawniony składa do Sądu pozew o zapłatę należnego mu zachowku. Następnie, Sąd wzywa pozwanego do ustosunkowania się do pozwu (art. 205 KPC). Może zarządzić sesję przygotowawczą w celu wyjaśnienia faktów i zachęty do mediacji (art. 205^1 KPC).

4.2. Postępowanie dowodowe

Strony prezentują dowody, np. oświadczenia świadków, ekspertyzy biegłych (np. rzeczoznawcy do oszacowania aktywów spadkowych). Sąd ustala wartość spadku, dodaje uczynione darowizny(art. 993–995 KC) i wylicza zachowek.

4.3 Orzeczenie

Sąd wydaje orzeczenie, zasądzając kwotę zachowku lub oddala powództwo. Orzeczenie podlega odwołaniu do sądu wyższej instancji (art. 367 KPC). Postępowanie może trwać od paru miesięcy do kilku lat, w zależności od złożoności sprawy. W praktyce, sprawy o zachowek często łączą się z procedurą o potwierdzenie nabycia spadku (art. 628 KPC).

5 OKRESY PRZEDAWNIENIA

Żądania z tytułu zachowku ulegają przedawnieniu zgodnie z art. 1007 KC.

Podstawowy okres wynosi 5 lat, lecz początek jego biegu zależy od okoliczności:

- W stosunku do spadkobiercy testamentowego: 5 lat od otwarcia testamentu (§ 1).
- W stosunku do podmiotu zobowiązanego do uzupełnienia zachowku z tytułu uczynionych darowizn: 5 lat od otwarcia spadku (§ 2).
- W stosunku do zapisu windykacyjnego: 5 lat od otwarcia spadku (§ 3).

6 POZASĄDOWE METODY ROZWIĄZANIA SPORU

Polskie prawo zachęca do polubownego rozwiązywania sporów, w tym o zachowek. Podstawowe formy to:

6.1 Ugoda pozasądowa

Strony mogą zawrzeć umowę o zapłatę zachowku w formie pisemnej lub notarialnej (art. 917 KC). Ugoda może obejmować spłatę ratalną lub przekazanie nieruchomości. Jest wiążąca i egzekwowalna po zatwierdzeniu przez sąd (art. 184 KPC).

6.2 Mediacja

W sprawach spadkowych mediacja jest dobrowolna i poufna (art. 183^{1}–183^{15} KPC). Sąd może skierować strony do mediacji na każdym etapie postępowania (art. 103 KPC). Mediator pomaga w wypracowaniu ugody, która po zatwierdzeniu przez sąd ma moc wyroku. Mediacja trwa zazwyczaj 1–3 miesiące i jest tańsza niż proces (opłata mediatora ok. 150–300 zł/godz.). W sprawach o zachowek mediacja pozwala uniknąć eskalacji konfliktu rodzinnego

6.3 Inne formy

Propozycje ugodowe w toku procesu (art. 223 KPC), gdzie sąd zachęca do kompromisu. Bezskuteczne powoływanie się na propozycje ugodowe w postępowaniu (art. 223 § 3 KPC).

PODSUMOWANIE

Zachowek jest istotnym mechanizmem ochronnym w polskim prawie spadkowym, zapewniającym równowagę między wolą spadkodawcy a prawami rodziny. Spełnienie przesłanek, terminowe dochodzenie roszczeń oraz rozważenie polubownego rozwiązania sporu to kluczowe elementy sukcesu. W praktyce, konsultacja z adwokatem jest zalecana, aby uniknąć błędów proceduralnych. Niniejszy artykuł opiera się na stanie prawnym na wrzesień 2025 r.; w razie zmian legislacyjnych, należy zweryfikować aktualne przepisy.

PODSTAWA PRAWNA

Podstawą prawną roszczeń o zachowek w polskim prawie jest Kodeks cywilny** z dnia 23 kwietnia 1964 r. (Dz.U.2025.1071 t.j.) W szczególności przepisy:

Art. 991 § 1 KC– określa krąg osób uprawnionych do zachowku (zstępni, małżonek, rodzice spadkodawcy, którzy byliby powołani do spadku z ustawy) oraz wysokość zachowku (2/3 lub 1/2 wartości udziału spadkowego).

Art. 991 § 2 KC– ustanawia roszczenie o zapłatę sumy pieniężnej potrzebnej do pokrycia zachowku lub jego uzupełnienia.

Art. 992–1001 KC – regulują zasady obliczania zachowku, w tym doliczanie darowizn i zapisów windykacyjnych do substratu zachowku.

Art. 1007 KC – określa terminy przedawnienia roszczeń o zachowek (5 lat od ogłoszenia testamentu lub otwarcia spadku, w zależności od podstawy roszczenia).

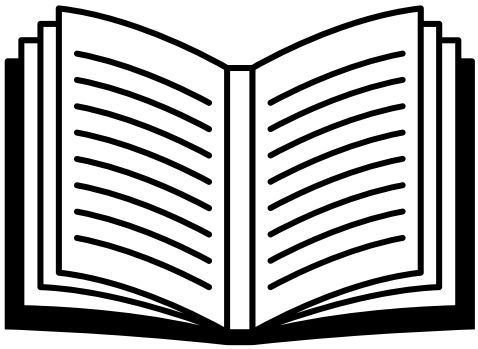

Dodatkowo, w postępowaniu sądowym zastosowanie znajdują przepisy Kodeksu postępowania cywilnego z dnia 17 listopada 1964 r. (Dz.U.2024.1568 t.j., w szczególności:
Art. 39 KPC– właściwość miejscowa sądu.
Art. 17 pkt 4 KPC – właściwość rzeczowa sądu (rejonowy lub okręgowy w zależności od wartości sporu).
Art. 628 KPC– w przypadku powiązania z postępowaniem o stwierdzenie nabycia spadku